

“ล้านนา – ความแรงของมรดกวิถีถิ่นเมืองขึ้น” โดย ศ. เกียรติคุณ ดร. ธเนศวร์ เจริญเมือง
ประกอบนิทรรศการ LANNA ANNAL ANNEX โดย สุตาภรณ์ เตจา ณ Gallery VER Project Room

รัฐไทยหรือในอดีตคือรัฐสยามที่แม้มีชายฝั่งทะเลยาวเหยียด แต่มีได้อยู่บนเส้นทางหลักของการเดินเรือแบบเพื่อนบ้านที่รายรอบ เช่น พม่า อินเดีย ลังกา มาเลเซีย อินโดนีเซีย สิงคโปร์ เขมร และเวียดนาม ผลก็คือเมื่อประเทศล่าอาณานิคมจากตะวันตกส่งกองเรือเข้ามาติดต่อกับชายและมุ่งเข้ายึดครอง เส้นทางเดินเรือและการล่าเมืองขึ้นเริ่มจากทิศตะวันตกสู่ตะวันออก คือจากอินเดียมุ่งไปสู่อินโดจีน สยามจึงมิใช่เป้าหมายหลัก

ครั้นเมื่อรัชกาลที่ 4 ยอมทำสัญญาค้าขายและเปิดประเทศกับ 14 ชาติตะวันตกเริ่มที่อังกฤษในปี 2398 และกับฝรั่งเศส และ สหรัฐในปีถัดมา สัญญาดังกล่าวทำให้ไทยเสียเปรียบทางการค้าอย่างมาก แต่ไทยต้องยอมเพราะผู้นำกลัวถูกยึดครองเป็นเมืองขึ้น และจะต้องสูญเสียอำนาจ ไทยจึงกลายเป็นรัฐกึ่งเมืองขึ้น และชาติตะวันตกก็พอใจแล้วกับความได้เปรียบอันนั้น เพราะที่เหลือก็ตกเป็นเมืองขึ้นเรียบร้อยแล้ว ด้วยเหตุนี้ระบบการปกครองแบบเดิมภายในสยามจึงยังคงอยู่ แต่เพื่อนบ้านรอบ ๆ ททยอดตกเป็นเมืองขึ้น ผู้นำรัฐอื่น ๆ ตกจากอำนาจหมดสิ้น ระบบการปกครองเก่าสิ้นสุดลง ต่างชาติเข้าปกครองเมืองขึ้นแทนเต็มรูป

ระบอบกึ่งเมืองขึ้นทำให้เกิดผลสำคัญยิ่ง 4 ด้านต่อสังคมไทย 1. ผู้นำกระชับอำนาจ และยกฐานะขึ้นสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มที่ 2. ขยายอำนาจการปกครองออกไปและผนวกดินแดนรอบ ๆ คือ ล้านนาและปาดานี (รวมทั้งพยายามยึดครองเชียงตุงถึง 2 ครั้งแต่ไม่สำเร็จ) 3. สถาปนารัฐรวมศูนย์อำนาจอย่างสูง (A highly centralized state) นั่นคือควบคุมทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ ศิลปวัฒนธรรม และทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และ 4. เพราะชาติตะวันตกได้เปรียบด้านเศรษฐกิจเป็นหลักและมีได้ปกครองโดยตรง รัฐไทยจึงไม่มีการปกครองของชาติตะวันตกโดยตรงเช่นเพื่อนบ้าน ความคิดเรื่องการต่อสู้เพื่อเอกราชและทัศนะแบบลัทธิชาตินิยมจึงไม่เกิดขึ้น ประชาชนไทยจึงขาดทัศนะชาตินิยมและประสบการณ์การต่อสู้ทางการเมืองกับทั้งต่างชาติและชนชั้นปกครองภายใน ความเป็นพลเมืองเข้มแข็ง (Strong citizenship) จึงปรากฏขึ้นช้ามาก

ท่ามกลางภัยของลัทธิล่าอาณานิคมรอบบ้าน ผู้ปกครองเร่งรัดกับการสร้างความเข้มแข็งให้กับตนเอง, จำกัดบทบาทของภาคประชาสังคม และสร้างรัฐที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะระบบราชการที่รวมศูนย์อำนาจ ทุกระบบบริหารของสงฆ์และระบบการศึกษาทั้งหมด สรุปว่าในสมัยรัชกาลที่ 5-6 เราจึงได้เห็นกระบวนการสยามานุวัตร คือสร้างทุกอย่างให้เป็นแบบสยามทั่วทั้งรัฐ เริ่มจากการสร้างรัฐ (State building) และต่อด้วยการสร้างชาติ (Nation building) เพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบบภักดีเป็นหลัก

ตัวอย่างในกรณีของล้านนาที่สำคัญ ได้แก่ การให้ธิดาองค์สุดท้าย (เจ้าดารารัศมี วัย 13 ชันษา) ของเจ้าหลวงเชียงใหม่ เป็นพระสนมของกษัตริย์สยามในปี พ.ศ. 2429 ซึ่งหลายฝ่ายเห็นว่ามันคือสยามปรการเมือง การลดอำนาจและบทบาทการปกครองทุก ๆ ด้านของเจ้าปกครองในล้านนาที่ละชั้น ๆ จนสามารถยุติฐานะประเทศราชของล้านนาและผนวกล้านนาในปี 2442; การออกกฎหมายลักษณะปกครองสงฆ์ในปี 2445 ค่อย ๆ ลดบทบาทของระบบการปกครองสงฆ์ที่เป็นอิสระในล้านนาให้ขึ้นต่อคณะสงฆ์สยาม และจัดการความขัดแย้งระหว่างครูบาศรีวิชัยกับคณะสงฆ์สยามอย่างมีขั้นตอนจนสงบในปี 2479; ติดตามด้วยการห้ามเรียนเขียนอ่านตัวอักษรล้านนาในหมู่ฆราวาสและสงฆ์ และโหมการเปิดโรงเรียนระดับประถมที่สอนการเขียนอ่านและพูดภาษา

สยามเท่านั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2454 จบลงด้วยการมีหนังสือเล่มเดียวให้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ล้านนา ตั้งชื่อว่า “ตำนานโยนก” เขียนในช่วงทศวรรษ 2440 โดยขุนนางปัญญาชนชาวสยาม

การส่งเจ้านายระดับสูงไปปกครองแต่ละหัวเมืองในล้านนา การส่งพระเถระหัวดีจากท้องถิ่นไปศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ แล้วส่งกลับพร้อมตำแหน่ง-สมณศักดิ์ไปปกครองวัดในท้องถิ่น; การปราบปรามกบฏเชียงใหม่ (พญาผาบ) ในปี 2430-31 และกบฏแพร่ (กบฏเงี้ยว) ในปี 2445-46 อย่างเฉียบขาด; การจัดตั้งค่ายทหารจากส่วนกลางไปควบคุมแทบทุกเมือง; การรื้อถอนอาคารสำคัญด้านการปกครองของอำนาจท้องถิ่น แล้วให้สร้างคุกขึ้นแทนที่ทั้งที่เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และเชียงราย โดยเฉพาะในเขตคุ้มหลวงต่าง ๆ , และสร้างอาคารการปกครองของสยามแบบตะวันตกขึ้นใหม่กลางใจเมืองแทนที่ ทุกอย่างทำเป็นขั้นตอน ไม่รีบร้อนเพื่อไม่ให้เกิดความรู้สึกสูญเสียโยกย้ายหวาดผวามากเกินไป และแสดงปฏิกิริยาต่อต้าน ฯลฯ

เมื่อระบบการบริหารทุก ๆ ด้านแบบนี้ด้วยอำนาจและการควบคุมจากส่วนกลางดำเนินมารวม 58 ปี (พ.ศ. 2442-2500) ครั้นเมื่อนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจแบบไฮเวย์ และน้ำไหล-ไฟสว่าง-ทางดีตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 1 เริ่มในปี 2504 และต่อ ๆ มา โดยที่ระบบการปกครองยังคงรวมศูนย์อำนาจแบบเดิม แม้ว่าจะมีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นเทศบาล สุขาภิบาล สภาตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ในระยะต่อจากนั้น แต่อำนาจการตัดสินใจ งบประมาณ และบุคลากรส่วนใหญ่ยังขึ้นต่อหน่วยราชการส่วนภูมิภาคของทุก ๆ จังหวัด

ระบบการศึกษายังคงถูกควบคุมด้วยระบบบริหารและระบบหลักสูตรจากส่วนกลาง ขึ้นไปจนถึงระดับมหาวิทยาลัยทุก ๆ แห่ง จากนั้น จะเห็นได้ว่า แม้นักวิชาการท้องถิ่นจะค้นพบคำว่า “ล้านนา” ในศิลาจารึกเก่าแก่ และการลุกขึ้นร้องเพลง “กำเมือง” ประกาศความเป็น “คนเมือง” และ “เชียงใหม่-ล้านนา 700 ปี พ.ศ. 1839-2539” แต่เมื่อระบบการบริหารสงฆ์ การบริหารการศึกษาทุกระดับ และการบริหารจัดการท้องถิ่นยังไม่สามารถจัดการได้ด้วยฝีมือของคนในแต่ละท้องถิ่น (เช่น การบังคับให้นักเรียนนักศึกษาพูดภาษากลางในห้องเรียน ห้ามพูดภาษาท้องถิ่นในสถาบันการศึกษา และห้ามพระเทศน์เป็นภาษาท้องถิ่นที่วัด หลักสูตรวิชาประวัติศาสตร์ล้านนามีจำกัดมาก ฯลฯ) หลายอย่างอาจมีการรื้อฟื้นขึ้นมาบ้าง แต่ก็ไปอย่างจำกัด และมีท่าทีว่าทุกอย่างทำเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเพียงเพื่อให้มีสีสันเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น การแต่งกายพื้นเมืองในเทศกาลสำคัญ และรมณศรีให้มีการอุ้มเมืองในฤดูกาลท่องเที่ยว ซึ่งเท่ากับในที่สุดแล้ว ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นก็กลายเป็นเพียงเครื่องมือส่งเสริมการท่องเที่ยว แต่มีใช้ “วิถีชีวิต” ที่ใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน

การดำรงอยู่ของ “วัดต้นเกว๋น” ที่รักษาศิลปวัฒนธรรมอันเก่าแก่ระดับ 200 ปีได้เพียงวัดเดียว นอกนั้นแทบทุกวัดเป็นวัดที่ดูใหม่เอี่ยม ระเบียบระยับ มีศิลปสัญลักษณ์ดูเดียวกันกับวัดในภาคกลางเกือบหมดก็คือตัวอย่างรูปธรรมของผลพวงของรัฐแบบรวมศูนย์อำนาจที่ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง

สุดท้าย ยากนักที่วันนี้เราจะพบนักเรียนนักศึกษาในตัวเมืองแทบทุก ๆ จังหวัดของล้านนาที่สามารถพูดหรือปรารภนาที่จะ “อุ้มเมือง” ได้อย่างคล่องแคล่วและมั่นใจ ปราบฏการณ์ “ป๋าก่อเมือง แม่ก่อเมือง แล้วจะใดมาปากไทยใส่กัน?” จึงเป็นปรากฏการณ์ที่ทั้งเราใจและท้าทายนักวิชาการที่ต่อสู้เพื่อปกป้องศิลปวัฒนธรรมล้านนาและการบริหารจัดการท้องถิ่นเป็นอย่างยิ่งในสังคมปัจจุบัน